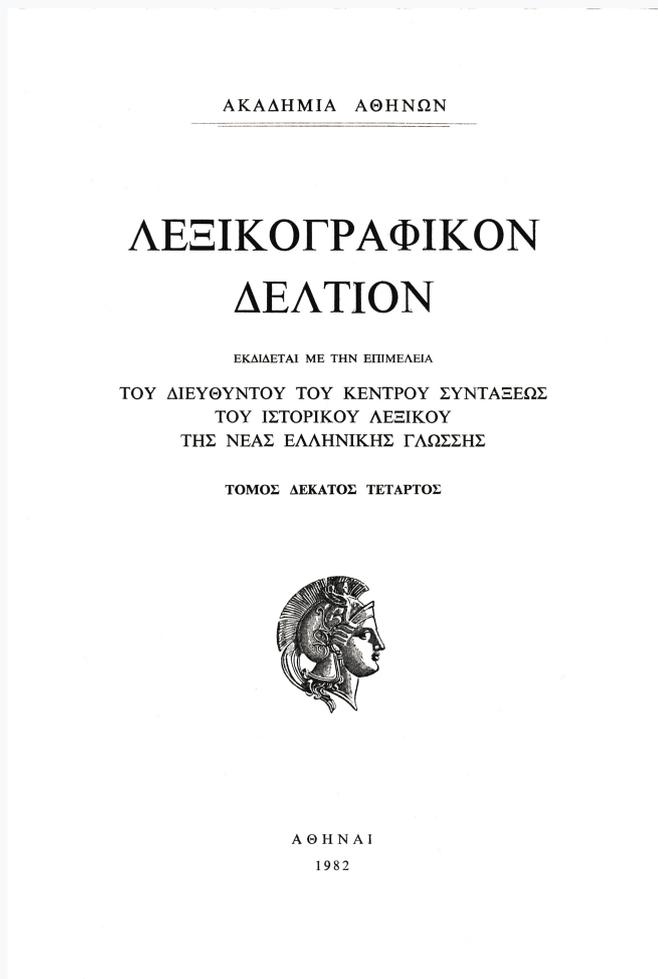

Lexicographic Bulletin

Vol 14 (1982)

Lexicographic Bulletin

Ἡ φύση τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου

Anastasia Katsiki-Gkivalou

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE

14 (1982)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1

Διευθυντής : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RÉDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Sygrou - 1, rue V. Dipla. Athènes

Directeur : DÉMÈTRE A. KRÉKOUKIAS

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια</i> : Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιο- μενικὸ λεξιλόγιο τῆς Λήμνου.....	5- 19
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια</i> : Ἀρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν στὸ γλωσ- σικὸ ἰδίωμα τῆς Ἰκαρίας.....	21- 26
<i>Χριστοφόρου Γ. Χαραλαμπάκη</i> : Τὸ πρόβλημα τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.....	27- 51
<i>Christoph Charalambakis</i> : Forschungsbericht über die sprach- wissenschaftlichen Studien in Griechenland (1971-1980).	53- 85
<i>Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη</i> : Ἑτυμολογικά.....	87- 99
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου</i> : Ὁ Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος. Νέοι προσανατολισμοί.....	101-121
<i>Ἀναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου</i> : Τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα στὴν ποίησι τοῦ Κ. Π. Καβάφη.....	123-141
<i>Ἐλευθερίας Γιακουμάκη</i> : Ἡ γλῶσσα τῆς «Ὀδύσσειας» τοῦ Ν. Καζαντζάκη.....	143-167
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα</i> : Τὰ ἐπαγγελματικά, σκωπτικά καὶ τοπικά ἐπώνυμα τῆς Βλάστης τοῦ νομοῦ Κοζάνης.....	169-194
<i>Ἀγγέλου Γ. Ἀφρουδάκη</i> : Ἀπὸ τὸ τοπωνυμικὸ τῆς ΒΔ. Γορτυνίας	195-240
<i>Ἀντωνίου Μπουσμπούκη</i> : Σύνταξι τοῦ ἄρθρου μὲ ἐπιρρήματα στὴ νέα Ἑλληνικὴ καὶ τὴν Ἀρωμουνικὴ (Κουτσοβλαχικὴ).....	241-242
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου</i> : Ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ κατά- στασι στὸ νομὸ Πιερίας.....	243-254
<i>Ἀναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου</i> : Ἡ φύσι τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου	255-262
<i>Κώστα Καραποτόσογλου</i> : Ἑτυμολογικὰ ἀνάλεκτα.....	263-288
Ἐκθεσι διαγωνισμοῦ τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1980.	289-298

Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΛΕΚΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΟΥ

1.1. Γλώσσα και Σκέψη

Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μόνον ἀπλὸ μέσο ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ εἶναι ὁ κύριος φορέας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Μὲ τὴ γλώσσα ἐκφράζουμε αἰσθήματα, συναισθήματα, διανοήματα, ἀπόψεις, νοήματα, ἔννοιες. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἔγινε κάτοχος τῆς σκέψης μὲ ἔννοιες καὶ συγχρόνως μὲ τὴ γλωσσική του ἐκφραση, ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ζῶο. Ἡ στενὴ αὐτὴ σχέση τῶν νοημάτων μὲ τὴ γλωσσική του ἐκφραση ἀναφέρεται ἤδη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Στὸ «Σοφιστὴ» τοῦ Πλάτωνα (263e) ἡ «διάνοια», δηλαδή τὰ νοήματα, καὶ ὁ «λόγος», δηλαδή ἡ γλωσσική του ἐκφραση, εἶναι «ταυτόν»¹.

Καὶ στὸ «Θεαίτητο» τοῦ Πλάτωνος μᾶς δίνεται ἐπίσης ὁ ὀρισμὸς τῆς «διανοίας» πού εἶναι ἔννοια ταυτόσημη μὲ τὸ «λόγο» καὶ τῆς «δόξης» πού εἶναι ταυτόσημη ἔννοια μὲ τὴ φωνούμενη λέξη (189e-190a). Ἡ «διάνοια» εἶναι «λόγος», «ὄν αὐτὴ πρὸς αὐτὴν ἢ ψυχὴ διεξέρχεται περὶ ὧν ἂν σκοπῆ», «ὅταν δὲ ὀρίσασα, εἴτε βραδύτερον εἴτε καὶ ὀξύτερον ἐπαίξασα, τὸ αὐτὸ ἤδη φῆ καὶ μὴ διστάζῃ, δόξαν τίθεμεν αὐτῆς», ὅπου «δόξα» εἶναι «λόγος εἰρημένος».

Στοὺς νεώτερους χρόνους ὁ Ferdinand de Saussure τονίζει ὅτι «ἡ γλώσσα μπορεῖ ἀκόμα νὰ συγκριθεῖ μὲ ἓνα φύλλο χαρτιοῦ· ἡ σκέψη εἶναι ἡ μονὴ σελίδα τοῦ φύλλου (recto) καὶ ὁ ἦχος ἢ ζυγὴ του σελίδα (verso)· δὲ μπορούμε νὰ σκίσουμε τὴ μονὴ σελίδα χωρὶς νὰ σκίσουμε τὴν ἴδια στιγμή καὶ τὴ ζυγὴ· τὸ ἴδιο στὴ γλώσσα, δὲ θὰ μπορούσαμε ν' ἀπομονώσουμε οὔτε τὸν ἦχο ἀπὸ τὴ σκέψη οὔτε τὴ σκέψη ἀπὸ τὸν ἦχο»². Τὰ διανοήματά μας, οἱ σκέψεις μας κοινοποιοῦνται στοὺς ἄλλους μὲ τὴ γλώσσα. Σκοπὸς δηλαδή τῆς γλώσσας εἶναι ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ βέβαια καταλαβαίνει κανεὶς εὐκόλα πὼς ἡ ἐπικοινωνία γίνεται μεταξὺ ἀτόμων πού ὁμιλοῦν τὴν ἴδια γλώσσα. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἤρθε ἀντιμέτωπος μὲ τὴ φύση καὶ ἔπαψε νὰ ταυτίζεται μὲ αὐτὴν, ἄρχισε νὰ δημιουργεῖ δικές του συνθῆκες διαβίωσης πού δὲν ὑπῆρχαν ὡς τότε. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαφῆς πού δὲν μπορούσε νὰ καλυφθεῖ μὲ τὰ ἐνστικτώδη σήματα, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία τοῦ γλωσσικοῦ συμβολισμοῦ.

1. Γ. Μπαμπινιώτη, Θεωρητικὴ Γλωσσολογία, Ἀθήνα 1980 σ. 33 κ.έ.

2. F. de Saussure, Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας, μτφ. Φ. Ἀποστολόπουλου, ἐκδ. Παπαζήση 1979, σ. 151.

1.2. 'Ο κοινωνικός χαρακτήρας τῆς γλώσσας

'Ο λεκτικός συμβολισμός είναι προϊόν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. 'Η προσωπική συμμετοχή τοῦ κάθε ἀτόμου στὴ διαμόρφωση τοῦ λεκτικοῦ συμβολισμοῦ εἶναι ἀφανής. 'Η γλώσσα δημιουργήθηκε γιὰ νὰ καλύψει τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς ἐπαφῆς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἡ ἐπαφή, ἡ ἐπικοινωνία, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλα παρὰ ἡ ἐκπομπὴ καὶ ἡ λήψη μηνυμάτων ἀπὸ τὸ ἓνα ἄτομο στὸ ἄλλο. Γιὰ νὰ συμβεῖ αὐτό, ὅπως εἶπαμε, πρέπει τὰ ἄτομα νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια γλωσσική κοινότητα, νὰ ἔχουν τὴν ἴδια μητρική γλώσσα. Τὴ μητρική γλώσσα τὴν ἔμαθαν στὸ οἰκογενειακὸ καὶ εὐρύτερα στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον. 'Η γλώσσα, ὅπως καὶ ἡ γνώση, τὰ ἤθη, οἱ δοξασίες, τὰ συναισθήματα πηγάζουν ἀπὸ δεδομένες κοινωνικὲς σχέσεις, γιατί ἀφοροῦνε καθορισμένες μορφές συνεργασίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων.

'Η γλώσσα εἶναι ἓνα σύστημα συμβόλων ποὺ μεταβάλλονται, ἀλλοιώνονται· ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἐξελίσσεται ἰδιόμορφα. Διαφορετικοὶ κοινωνικοὶ σχηματισμοὶ μορφώνουν διαφορετικὲς γλώσσες. Οἱ διαφορὲς στὴ γλώσσα δὲν εἶναι τυχαῖες, εἶναι ἀποτέλεσμα διαφορετικῶν ἀντιλήψεων. 'Η γλώσσα ἐκφράζει μιὰ συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα καὶ διαμορφώνεται μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα. Λαοὶ ποὺ ἐκφράζονται σὲ διαφορετικὲς γλώσσες ἔχουν διαφορετικὴ ἀντίληψη.

'Η ἐκμάθηση μιᾶς ξένης γλώσσας δίνει διαφορετικὴ ἐκφραση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ποὺ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὴν κατακτήσει ἓνας ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔχει αὐτὴν ὡς μητρική του γλώσσα. 'Η μητρική γλώσσα παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὴν κοινωνική ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου. «'Η γλώσσα εἶναι τὸ πρῶτο κοινωνικὸ ἀπόκτημα ποὺ ἀποτυπώνεται στὸ μυαλὸ τοῦ παιδιοῦ. Στὸ λεκτικὸ καὶ στὴ σύνταξη τῆς γλώσσας ἔχει ἐναποθεθεῖ ἡ συσσωρευμένη γνώση τοῦ κόσμου ποὺ κληροδοτεῖται σὲ κάθε μέλος τῆς κοινωνίας μὲ τὴν ἀγωγή. Τὸ σύστημα τῆς γλώσσας διαμορφώνει τὸ σύστημα τῆς σκέψης, τὸν τρόπο ποὺ νοιώθουν οἱ ἄνθρωποι τὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὴν κατάταξη τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου. Καὶ διὰ μέσου τῆς γλώσσας διαμορφώνεται ὅλη ἡ νοοτροπία καὶ ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου. 'Ο ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ κοινωνικά του πλαίσια»¹.

'Η γλώσσα, ὅπως λέγει ὁ F. de Saussure εἶναι «θεσμὸς κοινωνικός»². Πρὶν ἀπὸ τὸν F. de Saussure ὁ ἀμερικανὸς ἰνδολόγος Dwight Whitney, γλωσσολόγος στὸ Yale ποὺ ἄσκησε μεγάλη ἐπιρροή στὴν εὐρωπαϊκὴ γλωσσολογία, ὑποστήριξε ὅτι ἡ γλώσσα δὲν εἶναι «αὐτοτελὴς καὶ αὐθύπαρκτος ὀργανισμὸς», ἀλλὰ ἀποτελεῖ μέρος τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπινου βίου, ὅτι ἀνήκει στὴν ἱστορική ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξή της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἔθνους ποὺ μιλά τὴ γλώσσα, ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς συνθῆκες ποὺ διαμορφώνουν αὐτὸ καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ του³.

1. *Ἄνταμ Σάφ*, Φιλοσοφία τοῦ Ἀνθρώπου, Πολιτικὲς καὶ Λογοτεχνικὲς Ἐκδόσεις 1966, σ. 85.

2. *F. de Saussure*, ὁ.π. σ. 45.

3. Τὴ θεωρία αὐτὴ ἀναπτύσσει ὁ *Dwight Whitney* στὰ ἔργα του: *Language and the Study*

Τὴν ἴδια ἀποψη ἔχει καὶ ὁ A. Meillet πού, ἂν καὶ ἀνήκει στὴν ἱστορική καὶ συγκριτική γλωσσολογική σχολή, ὑποστήριξε ὅσο κανεῖς ἄλλος τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι κοινωνικὸς θεσμός. Τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ἐπιδρᾷ στοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴ γλώσσα καὶ ἡ γλώσσα μὲ τὴ σειρά της ἐπιδρᾷ στὴν κοινωνική δημιουργία.

1.3. Ἡ γλώσσα εἶναι σύμβολο

Ἡ γλώσσα βοήθησε πολὺ στὴ γέννηση τῆς νόησης καὶ ἀνέπτυξε τὴν ἔλλογη σκέψη καὶ δράση. Ἡ σκέψη ὑπάρχει πάντα σὲ κάποια γλώσσα. Ἡ γλώσσα ἀποτελεῖται ἀπὸ λεκτικὰ σύμβολα τὰ ὁποῖα ἀντικαθιστοῦν τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα. Ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος, τὰ αἰσθήματα, ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος μορφοποιοῦνται μὲ τὴ γλώσσα-σύμβολο. Ἡ γλώσσα δὲν ἀπεικονίζει ἀπλῶς τὴν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἔχει ὑποχρεωτικὰ στοιχεῖα ὑποκειμενικότητας, δημιουργεῖ καὶ μιὰ εἰκόνα πού εἶναι πολὺ κοντὰ σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα. Δηλαδή ἡ ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἡ σκέψη καὶ ἡ γλώσσα σχετίζονται διαλεκτικά. Ἡ γλώσσα εἶναι ἓνα ἐργαλεῖο πού ἔχει ἐσωτερική σχέση μὲ τὴ σκέψη. Ἡ σκέψη ἐπιδρᾷ στὴ διαμόρφωση τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ ἡ γλώσσα ἐπηρεάζει τὴ σκέψη. Ἦδη στὸν Πλάτωνα ἡ γλώσσα, οἱ λέξεις, ἢ, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει στὸν «Κρατύλο», «τὸ ὄνομα» εἶναι ὄργανο. «Ὅργανον ἄρα τί ἐστὶ καὶ τὸ ὄνομα» (388a). Καὶ ὄχι ἀπλῶς ὄργανο, ἀλλὰ ἓνα ὄργανο πού μᾶς διδάσκει καὶ μᾶς κάνει ἱκανοὺς νὰ διακρίνουμε τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. «Ὅνομα ἄρα διδασκαλικὸν τί ἐστὶν ὄργανον καὶ διακριτικὸν τῆς οὐσίας» (388c). Τὸ «ὄνομα», δηλαδή ἡ λέξη, εἶναι ὄργανο γιὰ τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο καὶ θεωρεῖ τὶς λέξεις ὡς σύμβολα. «Ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ» (I 16a «Περὶ ἐρμηνείας»). Ἐπίσης στὸ ἔργο του «Περὶ τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων» 165a 6-10 λέγει: «Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἐστὶν αὐτὰ τὰ πράγματα διαλέγεσθαι φέροντας, ἀλλὰ τοῖς ὀνόμασιν ἀντὶ τῶν πραγμάτων χρώμεθα ὡς συμβόλοις, τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἡγούμεθα συμβαίνειν, καθάπερ ἐπὶ τῶν ψήφων τοῖς λογιζομένοις». Στὸ δὲ ἔργο του «Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν» τονίζει ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἡ αἰτία τῆς γνώσης· ἀλλὰ βέβαια ὄχι ὁ ἐνδιάθετος λόγος, ἀλλὰ αὐτὸς πού ἀκούγεται, δηλαδή ἡ συμβατική του μορφή, γιατί κάθε «ὄνομα» εἶναι «σύμβολον» I 437a 17 κ.έ. «Ὁ γὰρ λόγος αἰτιὸς ἐστὶ τῆς μαθήσεως ἀκουστὸς ὢν, οὐ καθ' αὐτόν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· ἐξ ὀνομάτων γὰρ σύγκειται, τῶν δ' ὀνομάτων ἕκαστον σύμβολόν ἐστίν». Ἡ γλώσσα εἶναι τὸ ὄργανο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Εἶναι τὸ ἐργαλεῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ σκέψη. Ὁ John Dewey λέγει: «Ἐνῶ ἡ γλώσσα δὲν εἶναι σκέψις, εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν σκέψιν ἀκριβῶς ὡς καὶ διὰ τὴν μετάδοσιν τῆς σκέψεως»¹.

of Language, Twelve Lectures on the principles of Linguistic Science (1867) καὶ στὸ ἔργο του, Life and Growth of Language (1875).

1. John Dewey, Πῶς σκεπτόμεθα, μτφ. Γ. Σ. Κατσαμᾶ, ἐκδ. Α. Κατσαμᾶ, Ἀθῆναι 1971, σ. 155.

2.1. Γλωσσικό Σημείο

Τὰ συστατικά μιᾶς γλώσσας εἶναι οἱ φθόγγοι, δηλαδή ἡ ἀρθρωμένη φωνή καὶ ἡ γνώση τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὸ νόημα, τὴ σημασία ποὺ ἔχουν αὐτοὶ οἱ φθόγγοι. «Οἱ ὀρισμένοι κατὰ γλῶσσα συνδυασμοὶ φθόγγων ποὺ μὲ τὴν σειρά τους συνδέονται πρὸς ὀρισμένες σημασίες συνθέτουν τὴν γλῶσσα»¹. Οἱ φθόγγοι καὶ οἱ σημασίες ἀρχίζουν ἀπὸ τὶς ἀπλούστερες μονάδες καὶ προχωροῦν στὶς πιὸ σύνθετες: φθόγγοι - φωνήματα - μορφήματα - λέξεις - φράσεις - προτάσεις - κείμενο. Τὰ ὑλικά αὐτὰ στοιχεῖα μὲ κατάλληλους συνδυασμοὺς δηλώνουν ἀντίστοιχες σημασίες. Σὲ κάθε γλωσσικό σημεῖο ὑπάρχει συνδυασμὸς μιᾶς ὀρισμένης σημασίας πρὸς μιὰ ὀρισμένη μορφή. Δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπάρχει μορφή χωρὶς ἀντίστοιχη σημασία ἢ σημασία χωρὶς τὴν ἀντίστοιχη μορφή της. Στὸ γλωσσικό σημεῖο «βιβλίο» π.χ. ἀντιστοιχεῖ ἡ σημασία «βιβλίο» ποὺ ἐκφράζεται μὲ μιὰ ὀρισμένη μορφή /vɪvliɔ/. Δὲν μπορεῖ δυὸ σημασίες ἀπόλυτα ὅμοιες, ποὺ καὶ οἱ μορφές τους εἶναι ἀπόλυτα ὅμοιες, νὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ δύο διαφορετικὰ γλωσσικά σημεῖα. Ἐπίσης κάθε γλωσσικό σημεῖο ἔχει συμβατικό χαρακτήρα. Δηλαδή ἡ σημασία «βιβλίο» συνδυάζεται συμβατικά μὲ τὴ μορφή /vɪvliɔ/.

2.2. Σημαῖνον - Σημαινόμενο

Ἡ σημασία τοῦ γλωσσικοῦ σημείου καλεῖται ἀπὸ τὸν F. de Saussure *σημαινόμενο* καὶ ἡ μορφή *σημαῖνον*. Οἱ ὅροι αὐτοὶ εἶναι γνωστοὶ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Στὸν «Κρατύλο» τοῦ Πλάτωνος (400c) ἔχουμε τὴ λέξη «σῆμα» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *signe* τοῦ Saussure καθὼς καὶ τὸ ρῆμα «σημαίνω» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «δηλώνω», «ἐκφράζω». Γιὰ τὸν Πλάτωνα τὸ «σῶμα» εἶναι τὸ «σῆμα» τῆς ψυχῆς. Δηλαδή εἶναι ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζονται οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς: «καὶ γὰρ σῆμά τινές φασιν αὐτὸ (δηλ. τὸ σῶμα) εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι· καὶ διότι αὐτὸ σῆμαίνει ἃ ἂν σημαίνῃ ἡ ψυχὴ, καὶ ταύτη «σῆμα» ὀρθῶς καλεῖσθαι» (400c).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἤδη χρησιμοποιεῖ καὶ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ὅρους. Ἐτσι στὴν «Ποιητική» του 1457a λέγει: «Ὄνομα δὲ ἐστὶ φωνὴ συνθετὴ σημαντικὴ ἄνευ χρόνου, ἧς μέρος οὐδὲν ἐστὶ καθ' αὐτὸ σημαντικόν· ἐν γὰρ τοῖς διπλοῖς οὐ χρώμεθα ὡς καὶ αὐτὸ καθ' αὐτὸ σημαῖνον, οἷον ἐν τῷ Θεοδώρῳ τὸ δῶρον οὐ σημαίνει» καὶ στὴ «Ρητορική» (1405b 6-8) ἔχουμε τὸν ὅρο «σημαινόμενο». «Κάλλος δὲ ὀνόματος τὸ μὲν ὡσπερ Λικύμνιος λέγει, ἐν τοῖς ψόφοις ἢ τῷ σημαινομένῳ, καὶ αἴσχος δὲ ὡσαύτως».

Τοὺς ὅρους αὐτοὺς χρησιμοποίησαν καὶ οἱ Στωϊκοί, ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός. Οἱ Στωϊκοὶ ἀναλύουν κατὰ τρόπο ἀξιοθαύμαστο γιὰ τὴν ἐποχὴ τους τὸ γλωσσικό φαινόμενο. Ἐξ ἄλλου θέλοντας νὰ ικανοποιήσουν τὶς ἀνάγκες τῆς Λογικῆς ποὺ τοὺς ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα ἀσχολήθηκαν πολὺ μὲ τὴ γλῶσσα. Ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός ἀναφέρει: «οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, τρία φάμενοι συζυγεῖν ἀλλήλοις,

1. Γ. Μπαμπινιώτη, Θεωρητικὴ Γλωσσολογία, Ἀθήνα 1980, σ. 25.

τό τε σημαίνον και τό σημαϊνον και τό τυγχάνον»¹. Τά στοιχεΐα αὐτά τοῦ γλωσσικοῦ σημείου ἀναφέρει και ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος, ὁ ὁποῖος διέκρινε τό signum (σημεῖο) σέ signans (σημαϊνον) και signatum (σημαινόμενο).

Στοὺς νεώτερους χρόνους πρῶτος ὁ Saussure ἐθεμελίωσε και ἐπέβαλε τά στοιχεΐα τοῦ γλωσσικοῦ σημείου (signe) μέ τοὺς ὄρους signifiant (σημαϊνον) και signifié (σημαινόμενο)². Ὅμως ὁ Saussure κάνει μιὰ μεγάλη τομὴ στό θέμα τοῦ γλωσσικοῦ σημείου. Κατ' αὐτόν τό γλωσσικό σημεῖο (signe) δὲν εἶναι συνδυασμός ἐνός ὀνόματος μέ ἓνα πράγμα, ἀλλά συνδυασμός τῆς ἰδέας ποὺ ἐκφράζεται μέ τό σημαίνον (signifié) και τῆς ἀκουστικῆς εἰκόνας ποὺ ἐκφράζεται μέ τό σημαϊνον (signifiant). Οἱ ὄροι τοῦ γλωσσικοῦ σημείου ἐκφράζουν τὴν ἀντίθεση ποὺ ὑπάρχει και μεταξὺ τους και ὡς πρὸς τό σύνολο. Αὐτὴ τὴν ἀντίθεση ποὺ ἐκφράζουν τά στοιχεΐα τοῦ γλωσσικοῦ σημείου τὴν εἶχαν ἐπισημάνει ἤδη οἱ Στωϊκοὶ ὅπως ἀναφέρει ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός (ἔ.π.) «σημαϊνον μέν εἶναι τὴν φωνήν, οἶον τὴν “ Δίων ”, σημαϊνόμενον δὲ αὐτό τό πράγμα τό ὑπ' αὐτῆς δηλούμενον και οὗ ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα τῆ ἡμετέρα παρυφισταμένου διανοία, οἱ δὲ βάρβαροι οὐκ ἐπαίτουσι, καίπερ τῆς φωνῆς ἀκούοντες, τυγχάνον δὲ τό ἐκτός ὑποκείμενον, ὥσπερ αὐτὸς ὁ Δίων». Τό «τυγχάνον» τῶν Στωϊκῶν εἶναι αὐτό ποὺ ὁ Saussure ὀνόμασε signe (σημεῖο).

Τῆ θεωρία τοῦ Saussure ποὺ ἐχώρισε τό γλωσσικό σῆμα σέ σημαϊνον και σημαίνον, ἐπεξέτεινε ὁ δανὸς καθηγητῆς L. Hjelmslev ὁ ὁποῖος διακρίνει στή γλώσσα δύο ἐπίπεδα, τό ἐπίπεδο τοῦ περιεχομένου και τό ἐπίπεδο τῆς ἐκφράσεως και κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτά τό διαιρεῖ σέ δύο στρώματα. Δηλαδή και τά δύο ἐπίπεδα ἔχουν ὕλη και μορφή. Στό ἐπίπεδο τοῦ περιεχομένου ὕλη εἶναι τό σύνολο τῶν σκέψεων και μορφή εἶναι οἱ σημασίες διανοημάτων. Στό ἐπίπεδο δὲ τῆς ἐκφράσεως ὕλη εἶναι οἱ φθόγγοι, δηλαδή τά φωνητικά προϊόντα εἴτε ἀκουστικά, εἴτε ἀρθρωτικά, και μορφή εἶναι τό φωνολογικό σύστημα τῆς γλώσσας, δηλαδή ἡ φωνολογικὴ παράσταση τοῦ συστήματος τῶν φωνημάτων. Κατὰ τὸν Hjelmslev ἡ γλωσσολογία μελετᾷ τὴν μορφή τόσο τοῦ ἐπιπέδου τοῦ περιεχομένου, ὅσο και τῆς ἐκφράσεως, δηλαδή τὴν σημασία και τὴ μορφή τοῦ γλωσσικοῦ σημείου ὅ,τι δηλαδή ἔχει σὰν ἀντικείμενο γλωσσολογικῆς μελέτης και ὁ Saussure. Δηλαδή οὐσιαστικά ἡ ἔννοια τοῦ γλωσσικοῦ σημείου τοῦ Hjelmslev δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ αὐτὴ τοῦ Saussure. Ἡ ὕλη τοῦ περιεχομένου δηλαδή οἱ σκέψεις ὅπως και ἡ ὕλη τῆς ἐκφράσεως δηλαδή οἱ φθόγγοι μελετῶνται ἢ μέν πρώτη ἀπὸ τὴν φιλοσοφία και τὴν ψυχολογία ἢ δὲ δεύτερη ἀπὸ τὴν φυσικὴ και τὴν φυσιολογία.

Ὁ Hjelmslev διευρύνει μέ τὴν θεωρία τῶν στρωμάτων τὴν θεωρία γιὰ τό γλωσσικό σημεῖο τοῦ F. de Saussure.

1. Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, Πρὸς μαθηματικούς VIII (= πρὸς Λογικούς Β), 11 (ἐκδ. Bekker, Berlin 1842, σ. 291).

2. Γ. Μπαμπινιώτη, Θεωρητικὴ Γλωσσολογία, Ἀθήνα 1980, σ. 7-8.

2.3. Συμβατικότητα του γλωσσικού σημείου

Βασική αρχή του γλωσσικού σημείου είναι η συμβατικότητά του. 'Η αρχή αυτή, δηλαδή η συμβατικότητα ή το αυθαίρετο του γλωσσικού σημείου, απασχόλησε ήδη τον Πλάτωνα, ο οποίος στο διάλογό του «Κρατύλος» με το στόμα του Έρμογένη αναπτύσσει την θεωρία ότι η λέξη είναι μία σύμβαση: «οὐ δύναμαι πεισθῆναι ὡς ἄλλη τις ὀρθότης ὀνόματος ἢ ξυνθήκη καὶ ὁμολογία..... οὐ γὰρ φύσει ἐκάστω πεφυκέναι ὄνομα οὐδὲν οὐδενί, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει τῶν ἐθισάντων τε καὶ καλούντων» (384d). 'Αναπτύσσει ὅμως μετὰ τὸ στόμα τοῦ Κρατύλου καὶ τὴν θεωρία ὅτι ἡ λέξη ἔχει αἰτιατὴ σχέση μετὰ τὸ πράγμα: «Φύσει τὰ ὀνόματα εἶναι τοῖς πράγμασι, καὶ οὐ πάντα δημιουργὸν ὀνομάτων εἶναι, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνον τὸν ἀποβλέποντα εἰς τὸ τῆ φύσει ὄνομα ὃν ἐκάστω καὶ δυνάμενον αὐτοῦ τὸ εἶδος τιθέναι εἰς τε τὰ γράμματα καὶ τὰς συλλαβὰς» (390e).

Ὁ Saussure θεωρεῖ βασικὴ ἀρχὴ τῆ συμβατικότητα: «Ὁ δεσμὸς ποῦ ἐνώνει τὸ σημαῖνον μετὰ τὸ σημαίνόμενο εἶναι αυθαίρετος, ἢ ἀκόμη, ἐπειδὴ ἐννοοῦμε μετὰ τὸν ὄρο σημεῖο τὸ ὅλο ποῦ προκύπτει ἀπὸ τῆ σύνδεση ἐνὸς σημαίνοντος μετὰ ἓνα σημαίνόμενο, μποροῦμε νὰ ποῦμε πολὺ ἀπλά: «Τὸ γλωσσικὸ σημεῖο εἶναι αυθαίρετο»¹.

Κατὰ τὸν E. Benveniste τὸ ἂν τὸ γλωσσικὸ σημεῖο εἶναι αυθαίρετο ἢ ὄχι ὀδηγεῖ στὸ πρόβλημα φύσει ἢ θέσει. Δηλαδή, μετὰ τὸν E. Benveniste, ὀδηγοῦμαστε στὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα τῆς συμφωνίας ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα καὶ στὸν κόσμος (esprit-monde). Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ τοῦ «αυθαίρετου» τοῦ γλωσσικού σημείου ὁ E. Benveniste ἀντέδρασε τονίζοντας πὼς «τὸ γλωσσικὸ σημεῖο, δὲν εἶναι αυθαίρετο εἶναι ἀναγκαῖο..... Ἀνάμεσα στὸ σημαῖνον καὶ στὸ σημαίνόμενο ὁ δεσμὸς δὲν εἶναι αυθαίρετος· ἀντίθετα εἶναι ἀναγκαῖος»². Καὶ παρακάτω, ἀναλύοντας τὴν ἀποψὴ του λέγει ὅτι «τὸ σημαῖνον καὶ τὸ σημαίνόμενο, ἢ νοητικὴ ἀναπαράσταση καὶ ἢ ἀκουστικὴ εἰκόνα, εἶναι στὴν πραγματικότητα οἱ δύο ὄψεις τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας καὶ συμπλέκονται μαζί σὰν νὰ ἐνσωματώνονται. Αὐτὸ ποῦ εἶναι αυθαίρετο εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ ὄχι ἄλλο συνάπτεται πρὸς αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς πραγματικότητος καὶ ὄχι πρὸς ἓνα ἄλλο»³. Δηλαδή κατὰ τὸν Benveniste δὲν εἶναι αυθαίρετη ἡ σχέση μετὰ τῶν δύο στοιχείων τοῦ γλωσσικού σημείου (σημαίνοντος-σημαινομένου), ἀλλὰ μετὰ τῶν γλωσσικού σημείου καὶ πραγματικότητος. Τὴν ἀποψὴ τοῦ Benveniste ἀποδέχεται καὶ ὁ Jacobson, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι ἡ συμβατικότητα τοῦ γλωσσικού σημείου περιορίζεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σύστημα τῆς γλώσσας. Ἀλλὰ ὁ Saussure οὔτε τὴν ἀναγκαιότητα γλωσσικού σημείου καὶ πράγματος ἀρνεῖται, ποῦ ἀναπτύσσει ὁ Benveniste, οὔτε τὸν περιορισμὸ τῆς συμβατικότητος τοῦ Jacobson ἀγνοεῖ καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ἀναφέρει τὴν περίπτωσιν τῆς ὀνοματοποιίας καὶ τῶν

1. F. de Saussure, Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας, μτφ. Φ. Ἀποστολόπουλου, ἐκδ. Παπαζήση 1970, σ. 101-102.

2. E. Benveniste, Problèmes de Linguistique Générale, Paris 1966, p. 51.

3. ὁ.π. σ. 52.

ἀναφωνήσεων ὅπου, ὅπως παρατηρεῖ, ἡ ἐκλογή τοῦ σημαίνοντος δὲν εἶναι πάντοτε αὐθαίρετη, καθὼς καὶ τὴν περίπτωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς σύνθεσης. Ὁ ἴδιος λέει συγκεκριμένα: «Ἡ θεμελιακὴ ἀρχὴ τοῦ αὐθαίρετου τοῦ σημείου δὲν ἐμποδίζει νὰ ξεχωρίζουμε, σὲ κάθε γλώσσα, ὅ,τι εἶναι ριζικὰ αὐθαίρετο, δηλ. ἀναιτιολόγητο, ἀπ' ὅ,τι εἶναι σχετικὰ αὐθαίρετο. Ἐνα μέρος μόνο τῶν σημείων εἶναι ἀπόλυτα αὐθαίρετο· στὰ ἄλλα παρεμβαίνει ἓνα φαινόμενο πού ἐπιτρέπει ν' ἀναγνωρίζουμε βαθμούς μέσα στὸ αὐθαίρετο χωρὶς νὰ τὸ καταργοῦμε: τὸ σημεῖο μπορεῖ νὰ εἶναι σχετικὰ κί-τιολογημένο... Δὲν ὑπάρχει γλώσσα, στὴν ὁποία τίποτε νὰ μὴν εἶναι αἰτιολογημένο, αὐτὸ θὰ ἦταν ἐξολοκλήρου ἀδύνατο»¹.

Ἡ φύση τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου ἀπασχόλησε τὸν ἀνθρώπινο νοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Καὶ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων πάνω στὸ θέμα τοῦ γλωσσικοῦ συμβόλου εἶναι μεγάλη τόσο γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ὀρολογίας, ὅσο καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος.

Βέβαια οἱ σύγχρονοι γλωσσολόγοι διαχωρίσανε τὸ γλωσσολογικὸ ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα μεταθέτοντάς το ἀπὸ τὴ σχέση ὀνόματος-ἀντικειμένου, στὴ σχέση τῶν μερῶν τοῦ ὀνόματος, τοῦ γλωσσικοῦ ἢ λεκτικοῦ σήματος (σημαίνοντος-σημαινομένου). Οἱ σύγχρονοι δηλαδή γλωσσολόγοι δὲν ἔχουν ὡς ἀντικείμενο μελέτης τους τὴν ὀνοματοθεσίαν, πού περιορίζεται μόνον σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις πού ἔχουμε ἀναφέρει.

Θὰ ἀδικούσαμε ὅμως τοὺς ἀρχαίους στοχαστές, ἂν δὲν ἐπισημαίναμε ὅτι στοὺς Στωϊκοὺς ὑπάρχει ὁ σπόρος τῆς σύγχρονης θεωρίας καὶ ὅτι ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν σχέση ὄχι μεταξὺ ὀνόματος καὶ πράγματος, ἀλλὰ σημαίνοντος καὶ σημαινομένου (βλ. σ. 259).

Ἐπίσης πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ἡ γλώσσα χαρακτηρίζεται ὡς ὄργανο ἢ σύμβολο ἤδη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Στούς ἴδιους δὲ συγγραφεῖς ἀναφέρεται καὶ ἡ συμβατικότητα τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου.

Σήμερα εἶναι παραδεκτὸ ὅτι τὸ λεκτικὸ σύμβολο εἶναι μία σύμβαση καὶ δὲν δημιουργήθηκε παρὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς ἐπαφῆς τους. Ἐπίσης τὸ λεκτικὸ σύμβολο εἶναι τὸ μέσον πού δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐκφράσει τὰ διανοήματά του, τὶς σκέψεις του. «Τὰ ὄρια τῆς γλώσσας μου σημαίνουν τὰ ὄρια τοῦ κόσμου μου»². Τὰ διανοήματα τοῦ κάθε ἀνθρώπου ὑπάρχουν γιὰ τὸν ἄλλο ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐκφράζονται μὲ τὰ λεκτικὰ σύμβολα.

Ὁ λεκτικὸς συμβολισμὸς χρησιμοποιεῖται τόσο στὴν ὁμαδικὴ συνομιλία, ὅσο καὶ στὴν διυποκειμενικὴ (διάλογος) καὶ στὴν ἀτομικὴ ὁμιλία (μονόλογος)³. Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ λεκτικοῦ συμβολισμοῦ κοινωνικοποιεῖται.

1. *F. de Saussure*, Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας, μτφ. Φ. Ἀποστολόπουλου, ἐκδ. Παπαζῆση 1979, σ. 171 καὶ 172.

2. *Ludwig Wittgenstein*, Tractatus Logico Philosophicus, μτφ. Θαν. Κιτσόπουλου, ἐκδ. Παπαζῆση 1978, σ. 110.

3. *Man. Γλέζου*, Τὸ φαινόμενο τῆς ἀλλοτρίωσης στὴ γλώσσα, ἐκδ. Βέγας, Ἀθήνα 1977, σ. 267.

Τὸ γλωσσικὸ σῆμα διαμορφώνεται μέσα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πρακτικὴ. Ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, τὶς καταστάσεις, τὶς πράξεις, τὶς ιδιότητες μὲ τὴν ἀφαίρεση καταλήγουμε στὸ λεκτικὸ σῆμα. Τὰ λεκτικὰ σήματα ἀπεικονίζουν τὰ ἀντικείμενα, τὶς καταστάσεις, τὶς πράξεις καὶ προχωρώντας φθάνουν στὶς γενικὲς ἀφηρημένες ἔννοιες. Ἡ σχέση μεταξύ τῆς κοινωνίας καὶ γλωσσικοῦ σήματος εἶναι διαλεκτικὴ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ